

УДК 321.01:316.74.2:303.01(477)

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ЦЕРКВИ ДЛЯ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Онищук С. В.,
д.держ.упр., доц.,
начальник Міжрегіонального управління Нацдержслужби
в Чернівецькій, Івано-Франківській та Тернопільській областях, м. Чернівці

Петровський П. М.,
д.держ.упр., проф.,
завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування ЛРІДУ НАДУ, м. Львів

Розглянуто значення церкви як соціального інституту для сучасних демократичних трансформацій в Україні. Зазначено необхідність посилення соціокультурного впливу церкви на державотворчий процес, зокрема через становлення її невід'ємним структурним елементом громадянського суспільства. **Ключові слова:** церква як соціальний інститут, соціокультурне значення церкви, громадянське суспільство, напрями реалізації соціокультурного значення церкви.

Onishchuk S. V.,
Doctor in Public Administration, Associate Professor,
Head of Interregional Board of National Public Service
in Chernivtsy, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions, Chernivtsy

Petrovskyi P. M.,
Doctor in Public Administration, Professor,
Head of Public Administration and Local Government Department LRI NAPA, Lviv

SOCIAL AND CULTURAL VALUES OF THE CHURCH TO MODERN DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS IN UKRAINE

The role of the church as a social institution for modern democratic transformations in Ukraine is considered. The necessity to strengthen social and cultural influence of the church on the process of state-building, including through its becoming an integral structural element of civil society is pointed out.

Key words: church as a social institution, social and cultural values of the church, civil society, ways of implementation of socio-cultural values of the church.

Європейський вимір сучасних трансформаційних змін в Україні має широкий спектр рушійних сил і соціальних ресурсів. До них належить і церква як важливий чинник соціальних і культурних трансформацій. Історичний досвід розвитку взаємовідносин держави та церкви має широкий діапазон позитивних і негативних прикладів: від тісної співпраці до гострого протистояння та виборювання власної значущості для суспільства. На сьогодні цивілізаційний зразок партнерських взаємовідносин церкви й держави демонструють різні країни сталої демократії, коли толерантне їх співіснування доповнюється сприянням справі розбудови демократичних засад і досягненню високих соціальних стандартів. Україна в цьому контексті проявляє такі особливості:

- наявність різних конфесій та неоднорідність ставлення їх до перспектив розвитку української державності;
- напруженість міжконфесійних відносин і їхній дестабілізаційний вплив на суспільство;
- значна політична заангажованість окремих конфесій та прагнення їх впливати на вирішення владних проблем.

За таких умов питання про можливість впливу церкви як соціального інституту на сучасний процес демократичних трансформацій в Україні є актуальним і вимагає належного теоретико-методологічного обґрунтування.

Проблемі соціокультурного значення церкви значну увагу приділяли зарубіжні мислителі (М. Вебер, Теяр де Шарден, Жак Марітен, Іван-Павло II та ін.). В історії соціально-політичної думки України державотворча роль церкви підкреслювалася І. Франком, І. Огієнком, В. Липинським та іншими дослідниками. За роки незалежності у вітчизняній науці сформувалася стала традиція дослідження церкви як важливого чинника духовного розвитку суспільства та формування ціннісної культури особистості (І. Курас, В. Бондаренко, Л. Гузар, С. Здіорук, М. Маринович, І. Онищук, М. Попович). У галузі державноуправлінського знання роль церкви та різні аспекти її значення для українського державотворення висвітлювали О. Грінер, В. Єленський, Ю. Кальниш, О. Киричук, М. Рибачук, О. Саган та ін. Водночас необхідно констатувати, що складні реалії сьогодення, неоднозначне позиціонування церкви щодо російської агресії, напруження міжконфесійних відносин зумовлюють актуальність проблематики суспільно-церковних відносин і впливу держави на них.

Метою статті є обґрунтування важливості консолідованого значення церкви як соціального інституту та структурного елементу громадянського суспільства для сучасних демократичних трансформацій в Україні.

Церква як соціальний інститут структурується в управлінську організацію з властивими їй ієрархічними підрозділами, а також невіддільними від неї мораллю, правовими імперативами та усталеними нормами поведінки, звичаями, обрядами тощо. Кожен соціальний інститут становить собою сукупність цінностей, норм, правил, зразків поведінки, яка властива певному суспільству та виконує в ньому низку важливих функцій, зокрема відтворювальну, регулятивну, інтегровальну, трансформаційну. Необхідно зазначити, що соціальний інститут є наскрізним утворенням, що тією чи іншою мірою пронизує економічну, політичну та духовну сфери. Якраз тому якість здійснюваних трансформацій значною мірою залежить від дієвості всіх і кожного, зокрема соціальних інститутів, їхнього служіння справі модернізації суспільства і влади. Синергічний ефект соціального інституту церкви досягається поєднанням високих духовних стандартів етики життя й господарювання, соціальної поведінки, культури побуту й особистої життєдіяльності.

Церква як соціальний інститут виконує значні функції, зумовлені потребами суспільства або окремих соціальних груп. У систематизованому і стислому вигляді їх можна подати так:

– світоглядна функція релігії, що містить певне світорозуміння (пояснення світу, місця людини в ньому, природи людини тощо), світовідчуття (емоційне відображення зовнішнього світу й самовідчування людини) й оцінку світу. Релігійний світогляд реалізується в поведінці та взаєминах віруючих, у структурі релігійних інститутів тощо;

– компенсаторна функція. Церква, проповідуючи релігійне вчення, виконує соціальну функцію компенсатора, що реалізується в релігійному “заповненні” дійсності, а також у релігійній розраді (уявне зняття соціальних суперечностей). Важливе значення має психологічний аспект компенсаторної функції: релігія може виступати засобом зняття стресових станів;

– комунікативна функція. Богослужіння в храмі, молитви, участь у таїнствах розглядаються як головний засіб спілкування та єднання вірних із Богом і один з одним. Позакультува діяльність і відносини також забезпечують спілкування вірян;

– регулятивна функція, суть якої полягає в тому, що релігійні ідеї, цінності, настанови, стереотипи, культова діяльність виступають як регулятори поведінки людей. Як нормативна система і як основа суспільно санкціонованих способів поведінки релігія в певний спосіб упорядковує думки, прагнення і дії людей. Це може стосуватися всіх сфер суспільного життя, включно із способом господарювання [2];

– легітимізаційна функція пов’язана з розумінням ідеологічної функції релігії. Залежно від тих соціальних сил, інтереси яких виражає та або інша релігія, остання в обличчі певного релігійного інституту може виправдувати й тим самим узаконювати наявні порядки або засуджувати їх, відмовляючи їм у праві на існування. Тому та або інша інтерпретація релігійних цінностей, норм, зразків поведінки може бути дієвим знаряддям у руках тих чи інших соціальних груп або політичних сил;

– інтегративна функція, яка пов’язана зі збереженням і забезпеченням стабільності суспільства. Ця функція може виступати як чинник інтеграції суспільства, групи. Поєднуючи думки, почуття, прагнення індивідів, скеровуючи зусилля соціальних груп та інститутів за допомогою релігії, церква сприяє стабільності цього суспільства. Проте в умовах поліконфесійності церковно-релігійний чинник може викликати конфлікти та сприяти дезінтеграції суспільства. Маються на увазі насамперед міжцерковні конфлікти, релігійна ворожнеча й нетерпимість [3, с. 43–48].

Отже, церква за умови, що вона має чималий рівень довіри в суспільстві (а як свідчить вітчизняний досвід, українським християнським церквам українці довіряють найбільше з усіх суспільних інститутів), завдяки окресленим вище функціям має значний потенціал впливу на суспільну свідомість та володіє дієвими засобами регуляції соціальної поведінки. Зокрема, завдяки здійсненню церквою проповідницької, катехизаційної, просвітницької та добродійної діяльності вона може сприяти формуванню у громадян моральних якостей, таких як патріотизм, чесність, порядність, законслухняність, толерантність, довіра, солідарність тощо, які стійко асоціюються з набором громадянських чеснот. “Саме тому, – як справедливо пише М. Рибачук, – релігійні об’єднання відігравали в історичній ретроспективі й відіграють сьогодні роль суспільної совісті, суспільного арбітра, викривача суспільних вад, захисника від усіх форм насильства, надавача гуманітарної допомоги, ініціатора й організатора правозахисної й екологічної діяльності. Загальносуспільні й загальнодемократичні цінності й орієнтації піддаються ерозії поза духовно-релігійними цінностями, а теологія здатна привнести апробовані упродовж багатьох століть рецепти суспільної взаємодії, загальнозначущі норми моральної регуляції. Саме звідси бере початок традиція визнавати церкву елементом громадянського суспільства за умови того, що вона відділена від держави” [9].

Констатація загально позитивного значення церкви для сучасного демократичного суспільства потребує уточнення – урахування українських особливостей місця та ролі церкви в сучасному процесі демократичних трансформацій. Дійсно, контекст українських реалій доповнює загальні характеристики церкви як соціального інституту низкою неоднозначних, навіть контраверсійних проявів. Тут стверджується влучна характеристика Мирослава Мариновича: “Дивовижна, фантастична солідарна єдність Майдану, що подолала ледь не всі дотеперішні культурні розлами, на наших очах обертається своєю протилежністю – що раз глибшою прірвою поміж модерністським і традиціоналістським сегментами суспільства” [6].

Наприклад, і в українській церкві не існує єдності, окрім міжконфесійних відмінностей, у ній можна спостерігати консервативну та модернізаційну тенденції. Відмінності між останніми простежуються за кількома критеріями:

- за часовою орієнтацією – акцентування уваги на минулому чи майбутньому;
- ставленням до інших точок зору – вияв нетерпимості чи толерантності;
- способом вирішення суспільних проблемних питань – загострення (конфронтація) чи діалог (компроміс);
- способом урегулювання міжконфесійних стосунків – конфлікт і ворожнеча чи пошук порозуміння;
- за трактуванням духовних і когнітивних істин – догматизм чи плюралізм тощо.

Зрозуміло, що такий стан значною мірою зумовлений драматичним минулим, проте на сьогодні, за вітчизняним законодавством, церква визнається незалежним суспільним інститутом, автономним від держави. Зокрема, ст. 35 Конституції України декларує, що “церква і релігійні організації... відокремлені від держави, а школа – від церкви” [5]. Це означає, що церква не може виконувати політичні та адміністративно-правові функції, властиві державі. Як зазначає О. Бучма, “ознаками цього є відсутність правових форм союзу держави і церкви, представництва релігійних організацій у державних органах, права законодавчої ініціативи релігійних організацій, невтручання в систему правосуддя та ін.” [1, с. 34]. Крім того, згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” № 996 від 3 листопада 2010 р., релігійні організації офіційно ідентифікуються українською державою як інститути громадянського суспільства, які можуть брати участь у формуванні державної політики в ролі членів громадських рад при органах виконавчої влади: “До складу громадської ради можуть бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об’єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших непідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства України” [8].

Отже, церква з позицій держави, принаймні формально, є поза межами її політичного впливу і навіть визнається у формі релігійних організацій частиною громадянського суспільства. Однак, відповідно до характеру державно-церковних відносин у сучасній Україні, достатньо помітною є проблема політичної й економічної залежності церкви від держави, з уваги на багато причин, коли має місце політичне й адміністративне втручання у внутрішньоцерковні справи, при цьому самі ж церкви нерідко прагнуть залучити державу для вирішення міжцерковних суперечок. У цьому сенсі можна повністю погодитися з думкою О. Сагана, який вважає, що будь-яка влада в Україні вважала за можливе здійснювати ручне керування релігійним чинником через систему привілеїв (лобіювання виділення землі, погодження щодо нагородження державними нагородами, визнання/невизнання юридичною особою тощо) і заборон (невидача дозволів на проведення богослужінь, обмеження приїзду місіонерів із-за кордону, непогодження ввезення благодійних вантажів тощо) [10, с. 197].

Окрім певної залежності церкви від держави, ще одним чинником послаблення соціально-демократичної функції церкви є її власна ієрархічна структура, що досить часто проявляється в надмірній підпорядкованості вищим посадовим чинам тощо. Тому, для дієвості сучасного соціального інституту, недостатньо визнання його регуляторної функції у сфері моралі, адже в доіндустріальних аграрних спільнотах, або при певних авторитарних режимах (наприклад, при фашистському режимі генерала Ф. Франко в Іспанії) церква не втрачала цієї функції та виконувала її в єдності з панівним політичним режимом. Тому ключовою тезою в посиленні соціальної ролі церкви в умовах демократичних трансформацій в Україні є її ствердження як інституту громадянського суспільства. Це особливо важливо в контексті визнання останнього основним суб’єктом політичних і соціокультурних змін, з правовою, майновою, економічною та ідеологічною незалежністю від владних і адміністративних структур держави.

Доречно підкреслити, що інститути громадянського суспільства виконують низку соціально-культурних функцій: по-перше, вони є засобом самовираження громадян, їхньої самоорганізації та самостійної реалізації власних інтересів. По-друге, вони є гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм упевненість у своїх силах, є опорою в їх можливому протистоянні з державою. По-третє, інститути громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певних соціальних

груп у протиборстві з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс бути почутою державною владою. По-четверте, ці інститути створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади, адже: а) формують і роблять відомою позицію громадян з різних проблем суспільного життя; б) систематизують, упорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, пом'якшуючи конфлікти, допомагаючи знайти основу для взаємних поступок і компромісів; в) за потреби допомагають людям організовано протистояти неконституційним діям осіб при владі чи спробам узурпації влади [3, с. 110]. Відповідно, якраз вони формують необхідні умови для різностороннього розвитку всіх суспільних суб'єктів та, в кінцевому випадку, забезпечують невідворотність демократичних трансформацій. Тому цілком обґрунтовано можна стверджувати, що на тлі сучасного рівня розвитку громадянського суспільства України сам факт існування в рамках церковної організації єпархій, парафій як юридичних осіб, братств та місій, навчальних закладів та благодійницьких і просвітницьких структур є істотним внеском у структурування та функціонування громадянського суспільства.

Дійсно, з церквами тісно співпрацюють різноманітні церковні і прицерковні організації мирян, які разом із церковними місіями і братствами здійснюють добродійну, культурно-просвітницьку та іншу суспільно корисну роботу. Остання виявляється в милосердницьких, благодійницьких і просвітницьких акціях, опікунстві та інших формах соціальної активності, спрямованих: на допомогу хворим дітям, самотнім людям похилого віку, важкохворим, багатодітним сім'ям, наркозалежним, ув'язненим та ін.; на сприяння відродження пам'яток культури, видання книг, виробництва предметів релігійного культу, організації виставок тощо. Здійснюючи соціальну діяльність, церкви при цьому тісно співпрацюють із державою – органами державної влади й органами місцевого самоврядування, соціальними службами тощо.

Водночас, попри широке залучення різних релігійних структур до діяльності громадянського суспільства та визнання важливого соціокультурного значення церкви, питання, чи доречно вважати церкву складовою частиною громадянського суспільства (принаймні в Україні), вирішується неоднозначно. Існує прагнення розглядати церкву поза інститутами громадянського суспільства та звести її роль до соціального і морального регулятора. Наприклад, УПЦ Московського патріархату демонстративно оминає питання ставлення до громадянського суспільства. Зокрема, у “Соціальній концепції Української православної церкви” йдеться лише про те, що церква “закликає своїх вірних до участі в суспільному житті” (І. 3), і констатовано, що в рамках здійснення добродійності вона входить у взаємодію з державою, а також з різними громадськими асоціаціями (І. 4) [11]. Із цього можна дійти висновку, що УПЦ (МП), залишаючись одним із найконсервативніших релігійних об'єднань в Україні, принаймні на офіційному рівні, не вважає себе частиною громадянського суспільства, тяжіючи загалом до більш активної співпраці саме з державною владою при реалізації своїх соціальних ініціатив. Тому маємо констатувати, що роль церкви у процесі становлення громадянського суспільства в Україні є досить неоднозначною. З одного боку, церква, виконуючи низку функцій соціального регулятора, маючи розгалужену і структуровану організаційну мережу, здатна: по-перше, порівняно сильно впливати на формування у віруючих певних моральних якостей, які можна асоціювати з громадянськими чеснотами; по-друге, задовольняти (у співробітництві з нецерковними організаціями) соціальні, культурні, економічні та інші потреби певних соціальних груп; по-третє, залучатися до співпраці з державною (центральною і місцевою) владою, намагаючись досягти ухвалення сприятливих для них або релігійної спільноти загалом державноуправлінських рішень. І в цих аспектах церква, безумовно, виступає в ролі

елемента громадянського суспільства та володіє значним потенціалом у його розбудові. З іншого боку, українські церкви де-факто залежні або частково залежні від державної влади різних рівнів у майновому, фінансово-економічному і політичному сенсі. Ця залежність поглиблюється на тлі конфліктних міжцерковних відносин, що обертається духовно-цивілізаційним розколом суспільства та зростанням недовіри до релігійних і державних інститутів. Ця обставина поглиблює стан нестабільності суспільства, заважає досягненню громадянського консенсусу, демократизації української держави та цивілізаційному розвитку суспільства.

Особлива увага до взаємовідносин церкви й громадянського суспільства зумовлена тим, що головною метою громадянського суспільства є досягнення свободи особистості. Свобода виявляється в громадянській активності, насамперед у соціокультурній сфері, до якої й відноситься релігія. У такому контексті релігія розглядається як засіб людської самореалізації, що здатний впливати на історичний процес і на саму людину. Громадянська активність забезпечує не тільки цілісність суспільства та нації, але й постійне відтворення та збагачення їх. Орієнтація на самореалізацію людини сприяє появі великої різноманітності можливостей. Адже громадяни пов'язані своєю залежністю від різних світоглядних типів, зокрема й релігійних, які не завжди адекватні соціальній практиці людини [7, с. 87].

Для успішного використання традиційними церквами свого потенціалу на користь розбудови громадянського суспільства і подальшої демократизації держави їм потрібно поглибити роботу у сфері соціального служіння, посилити взаємодію з інститутами громадянського суспільства, особливо це стосується православних церков. Також необхідно максимально дистанціюватися від політизації своєї діяльності, що стане можливим завдяки активному використанню широкого спектра доступних механізмів громадського впливу в коаліції з громадськими об'єднаннями, спрямованими на подолання проблемних місць у державно-церковних відносинах, що зумовлюють майнову і фінансову залежність вітчизняних церков від державного чинника.

Однією з необхідних умов соціальної консолідації нації, гарантування її подальшого духовного розвитку є створення в Україні єдиної автокефальної православної церкви та реформування церковного управління на засадах соборності. Ця ідея повинна культивуватися крізь призму національного відродження як безумовна передумова виживання країни та на основі програми дій з масштабного інформування населення, залучення експертного середовища та формування громадської думки, особливо в середовищі пересічних вірян. Реалізація такої комплексної інформаційно-просвітницької програми вимагає від органів влади відповідного матеріального, організаційного й технічного забезпечення. Дієвим чинником тут мають стати різноманітні публічні акції за участю моральних авторитетів суспільства, провідних експертів, народних депутатів, представників керівництва держави, церковних і громадських діячів із широким висвітленням цих подій у ЗМІ тощо. Становлення Помісної православної церкви в Україні може стати потужним фактором національної, політичної і соціальної та культурної консолідації нації. Єдина православна церква, що об'єднуватиме більшість громадян країни, завдяки значному і недооціненому в сучасній Україні потенціалу ідейного, інформаційного, аксіологічного впливу на свідомість пересічних громадян може стати ефективним партнером держави у протидії негативним ідеологічним впливам Російської Федерації, критиці клерикальних ідей "руського міру" та формуванні високої духовної культури українського народу.

Отже, соціокультурне значення церкви для сучасних демократичних трансформацій в Україні можна визначити через виокремлення кількох основних напрямів його реалізації, а саме:

- “етично раціональна регламентація життя” громадян;
- гармонізація міжнаціональних відносин;
- консолідація та демократизація суспільства шляхом підвищення соціальної справедливості;
- розвиток громадянського суспільства й таких його складових, як соціальна й особиста відповідальність за стан справ;
- акцентування уваги на духовних цінностях в їхньому конкретно українському вимірі;
- гуманізаційний вплив на представників публічної влади.

Підвищення соціокультурного значення церкви можливе також за умови дотримання самою нею низки назрілих трансформаційних вимог, зокрема: подолання міжконфесійної боротьби на основі загальнонаціональних пріоритетів; деполітизація – повне відокремлення від партійних конкуренції та боротьби; поєднання віровчення та своїх пастирських зусиль із іншими чинниками соціальних трансформацій – насамперед культурою та наукою; усунення елементів меркантильно-бізнесових нашарувань; послідовне протистояння клерикальним ідеям російської православної церкви та шовінізму “руського міру”; сприяння становленню Помісної православної церкви в Україні на принципах україноцентризму та канонічності.

Список використаних джерел

1. Бучма О. Релігійна свобода. Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти / О. Бучма // Науковий щорічник / за заг. ред. А. Колодного, Л. Филипович, М. Бабія. – К., 2006. – С. 30–35.
2. Вебер М. Господарська етика світових релігій. Вступ / М. Вебер // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; [пер. з нім. Олександр Погорілий]. – К. : Основи. 1998. – С. 397–436.
3. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 2 : Методологія державного управління / [наук.-ред. кол. : Ю. П. Сурмін, П. І. Надолішній та ін.]. – К. : НАДУ, 2011. – 692 с.
4. Коваль І. В. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / І. В. Коваль ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 196 с.
5. Конституція України №254к/96-ВР від 28 черв. 1992р. // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (26.03.2014).
6. Маринович М. Чому культурні війни смертельні для України / Мирослав Маринович // Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/9/201531>.
7. Онищук І. І. Церква – соціально-релігійний інститут громадянського суспільства / І. І. Онищук, С. В. Онищук // Науково-інформаційний вісн. Івано-Франків. ун-ту права ім. Короля Данила Галицького. Серія “Право. Економіка”. – 2013. – Вип. 7. – С. 79–87.
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 р. // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF> (20.12.2012).
9. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква / М. Рибачук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 5. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/4.pdf>. (11.01.2014).
10. Саган О. Православна ортодоксія у світлі релігійного постмодерну / О. Саган // Християнство доби постмодерну : [кол. моногр.] / Українське релігієзнавство. – 2005. – № 3 (35). – С. 189–207.
11. Социальная доктрина Русской Православной Церкви // Мир религий. – Режим доступа : http://www.religio.ru/lecsicon/17/90_print.html (02.02.2014).
12. Хаварівський У. Б. Інституціоналізація державно-церковних відносин в Україні: історико-управлінський аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / У. Б. Хаварівський ; Львів. регіон. ін.-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів, 2011. – 256 с.

Надійшла до редколегії 16.02.2016 р.